

ศิลปะไทย

ภายใต้แรงบันดาลใจจาก

ศิลปะอินเดียแบบปาละ

รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชดี

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ
๒ เมษายน ๒๕๕๘

ศิลปะไทย
ภายใต้แรงบันดาลใจจาก
ศิลปะอินเดียแบบปาละ

รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงถัญชดี

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ในโอกาสฉลองพระชนมายุ 5 รอบ

2 เมษายน 2558

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี

ที่ รล ๐๐๑๐/๖๐๕๗

สำนักราชเลขาธิการ
สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๗๐ ธันวาคม ๒๕๕๗

เรื่อง พระราชทานพระราชานุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือ
“ศิลปะไทย ภายใต้แรงบันดาลใจจากศิลปะอินเดียแบบปาละ”

เรียน กรรมการและเลขานุการมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

อ้างถึง หนังสือมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ที่ มสท. ๑๑๒๔/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

ตามที่มีหนังสือขอให้นำความกราบบังคมทูล สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ขอพระราชทานพระราชานุญาตจัดพิมพ์หนังสือ “ศิลปะไทย ภายใต้แรงบันดาลใจจากศิลปะอินเดียแบบปาละ” เขียนโดย รองศาสตราจารย์เชษฐ ติงสัญชลี อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ๒ เมษายน ๒๕๕๘ ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลทูลทราบบฝ่าละอองพระบาทแล้ว พระราชทานพระราชานุญาต

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(คุณหญิงอารยา พิบูลนครินทร์)

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

กองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี

โทร. ๐๒ ๒๘๐-๑๖๔๐-๑ ต่อ ๑๑๕ โทรสาร. ๐๒ ๒๘๐-๑๖๓๙

เว็บไซต์ : www.ohm.go.th

คำนำ

ศิลปะอินเดียเป็นพื้นฐานสำคัญของศิลปะในเอเชียอาคเนย์มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ในบรรดาศิลปะสกุลต่างๆ ของอินเดียนั้น ศิลปะปาละถือเป็นศิลปะที่ส่งอิทธิพลอย่างมากมายต่อศิลปะในเอเชียอาคเนย์โดยรวม ในกรณีของศิลปะไทย ศิลปะปาละได้มีบทบาทมาตั้งแต่ศิลปะทวารวดี ศิลปะขอมในประเทศไทย ศิลปะศรีวิชัย ศิลปะล้านนาและมีอิทธิพลต่อเนื่องอย่างฝังรากลึกมาจนถึงปัจจุบันด้วย

รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ฉุนทลี อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นนักเรียนทุนมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ซึ่งได้รับทุนพระราชทานให้ไปศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะระดับปริญญาเอกที่ National Museum Institute กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ฉุนทลี เป็นนักวิชาการที่มีผลงานศึกษาค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ศิลปะมากมาย ทั้งในรูปบทความ หนังสือและงานวิจัย

ใน พ.ศ.2552-2553 รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ฉุนทลี ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และ Indian Council of Social Science Research สาธารณรัฐอินเดีย เพื่อวิจัยเรื่อง “ศิลปะปาละและอิทธิพลต่อศิลปะในประเทศไทย” ซึ่งงานวิจัยดังกล่าว รองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ฉุนทลี ได้ค้นคว้าประเด็นใหม่ๆ ทางวิชาการหลายประเด็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและศิลปกรรมระหว่างอินเดียและไทยสมัยโบราณ

เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมายุ 60 พรรษา มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาได้จัดพิมพ์หนังสือ “ศิลปะไทยภายใต้แรงบันดาลใจจากศิลปะอินเดียแบบปาละ” โดยย่อเนื้อหามาจากงานวิจัยดังกล่าว ด้วยเล็งเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อวงการวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะ วงการวิชาการโบราณคดี รวมถึงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอินเดียนับแต่ประเทศไทยด้วย

มูลนิธิฯ ขอขอบคุณกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ที่ได้กรุณาสนับสนุนทุนสำหรับการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

ศิลปะไทย ภายใต้อิทธิพลแห่งจิตวิญญาณจากศิลปะอินเดียแบบปาละ

รองศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงส์ญชลี

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ในโอกาสฉลองพระชนมายุ 5 รอบ
2 เมษายน 2558

ISBN : 978-616-7308-96-8

พิมพ์ครั้งที่ 1 : พฤษภาคม 2558

ออกแบบรูปเล่ม ฝ่ายงานรับจ้างพิมพ์ บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)
12 ถนนเทศบาลนฤมาล แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2400, 2419 โทรสาร 0-2591-9002

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด
27/1 หมู่ 5 ถนนสุขาประชาสรรค์ 2 ตำบลบางพูด
อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี 11120
โทรศัพท์ 0-2584-2133, 0-2582-0596 โทรสาร 0-2582-0597

สารบัญ

บทที่ 1 ประวัติศาสตร์ปาละ และความสัมพันธ์กับเอเชียอาคเนย์โดยสังเขป	11
บทที่ 2 สถาปัตยกรรมศิลปะปาละตอนต้นกับศิลปะทวารวดี	23
บทที่ 3 ปหารปุระ วิกรมศิลา กับวัดพระเมรุที่นครปฐม	63
บทที่ 4 พระพุทธรูปในศิลปะปาละ และอิทธิพลต่อศิลปะในประเทศไทย	89
บทที่ 5 พระพุทธรูปทรงเทริดขนนกในศิลปะปาละตอนปลาย และอิทธิพลต่อศิลปะในประเทศไทย	153
บทที่ 6 ประติมากรรมบุคคลในศิลปะศรีวิชัยทางภาคใต้ของประเทศไทย : การตรวจสอบกับศิลปะปาละและชวาภาคกลาง	187
บทที่ 7 ประติมากรรมพุทธศาสนamahayan ในศิลปะศรีวิชัยและขอม : การตรวจสอบกับคัมภีร์สาธนมาลา	249
บทสรุป ประเด็นค้นคว้าใหม่เกี่ยวกับศิลปะไทยภายใต้แรงบันดาลใจจากปาละ	297
บรรณานุกรม	301

1

ประวัติศาสตร์ปาละ
และความสัมพันธ์กับ
เอเชียอาคเนย์โดยสังเขป

1. ภูมิศาสตร์ แคว้น และเมืองสำคัญ ในอาณาจักรปาละ

ขอบเขตของอาณาจักรปาละโบราณ ครอบคลุมรัฐพิหารและรัฐเบงกอลตะวันตก ในประเทศอินเดีย รวมถึงพื้นที่ทั้งหมดของประเทศบังกลาเทศในปัจจุบัน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบริเวณแถบนี้ก็คือ มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำขนาดใหญ่ เนื่องจากเป็นปากแม่น้ำที่สำคัญถึง 2 สาย คือแม่น้ำคงคาและพรหมบุตร ด้วยเหตุนี้ ดินเหนียวในแถบนี้จึงมีคุณภาพดีสำหรับการทำอิฐ จึงทำให้สถาปัตยกรรมปาละนิยมสร้างด้วยอิฐมากกว่าหิน ซึ่งแตกต่างไปจากศิลปะอินเดียสกุลอื่นๆ ร่วมสมัยกัน

สำหรับชื่อแคว้นและเมืองสำคัญ รวมทั้งแหล่งโบราณสถานสำคัญในอาณาจักรปาละนั้น สามารถอธิบายได้ตามลำดับดังนี้

1. รัฐพิหาร ในสมัยโบราณนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น “แคว้นมคร” และ “แคว้นอังคะ” โดยแคว้นมครมีเมืองสำคัญ 2 เมือง ดังนี้

- เมืองนาลันทา ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ นาลันทาเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่สำคัญที่สุดในสมัยราชวงศ์ปาละ ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ปาละหลายพระองค์ เช่น พระเจ้าธรรมปาละและเทวปาละ โบราณสถานส่วนมากคงสร้างขึ้นในสมัยปาละตอนต้น คือในราวสองรัชกาลนี้ นอกจากนี้ ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ ยังปรากฏแหล่งโบราณคดีที่กูร์กิหาร ซึ่งมีการค้นพบพระพุทธรูปสำริดจำนวนมากที่มีจารึกระบุรัชกาลพระเจ้าวิครหปาละที่ 3 ในสมัยปาละตอนปลาย¹

- เมืองพุทธคยา คือสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จึงเป็นสถานที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์เมารยะ-ศุงคะ ดังปรากฏว่ามีการสร้างถาวรวัตถุต่อเนื่องกันอย่างไม่ขาดสาย ตั้งแต่สมัยราชวงศ์เมารยะและศุงคะ ราชวงศ์คุปตะ ต่อเนื่องลงมาถึงสมัยราชวงศ์ปาละ โดยที่วิหารมหาโพธิ์ซึ่งเป็นอาคารทรงศิขระที่เป็นประธานนั้น คงสร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปตะ ส่วนสถูปจำลองรวมถึงพระพุทธรูปจำนวนมากนั้น น่าจะสร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์ปาละ

ส่วนรัฐพิหารด้านตะวันออกริมฝั่งแม่น้ำคงคา คือบริเวณเมืองภาคัลปุระในปัจจุบันนั้น ได้แก่ “แคว้นอังคะ” อันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยวิกรมศิลา โบราณสถานดังกล่าวนี้มีแผนผังคล้ายกับโบราณสถานที่ปหรปุระ จึงเชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยปาละตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรัชกาลของพระเจ้าธรรมปาละ

¹ Lalita Kala Akademi, *Eastern Indian Bronzes* (New Delhi, 1986), fig. 149-151.

2. **แคว้นในรัฐเบงกอลและประเทศบังกลาเทศ** บริเวณที่ราบลุ่มระหว่างแม่น้ำคงคาและพรหมบุตร เรียกว่า “แคว้นวาเรนทระ” หรือ “แคว้นเคาฑะ” ในอดีต ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศบังกลาเทศ แคว้นนี้เป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยที่พรหุประ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมปาละขนาดใหญ่ที่สุดอีกแห่งหนึ่ง ปรากฏชื่อเดิมตามจารึกว่า “โสมปุรมหาวิหาร” สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าธรรมปาละ กษัตริย์สมัยปาละตอนต้น²

บริเวณที่แม่น้ำคงคาและพรหมบุตรบรรจบกันนั้น เรียกว่า “แคว้นวังคะ” ในสมัยโบราณ ซึ่งชื่อนี้คงเป็นต้นเค้าให้กับชื่อ “เบงกอล” ในปัจจุบัน

2. ประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์ปาละโดยสังเขป

2.1. สมัยปาละตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 14)³

ภายหลังราชวงศ์คุปตะเสื่อมอำนาจลง ได้เกิดความไม่มั่นคงทางการเมืองในรัฐพิหารและเบงกอล โดยพระเจ้าศตางกะและราชวงศ์ของพระองค์ได้มีอำนาจอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง หลวงจินเหียนจึงได้กล่าวไว้ในบันทึกว่า มีการทำลายพุทธศาสนาในรัชกาลนี้ด้วย ต่อมาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 ประชาชนจึงร่วมกันสถาปนาพระเจ้าโคปาละที่ 1 กษัตริย์พระองค์แรกแห่งราชวงศ์ปาละ พระองค์ทรงระงับความวุ่นวายทางการเมืองลงได้ ทำให้พิหารและเบงกอลกลับมาสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง

กษัตริย์องค์ต่อมา คือพระเจ้าธรรมปาละ (กลางพุทธศตวรรษที่ 14) ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถที่สุดในราชวงศ์ ในช่วงเวลานั้นได้ปรากฏราชวงศ์ที่มีอำนาจในอินเดียถึง 3 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์ปรัตติหารซึ่งมีฐานอำนาจอยู่ในรัฐราชสถานและมध्यประเทศ ราชวงศ์ราชกุฎฐะ ซึ่งมีฐานอำนาจอยู่ในรัฐมหาราษฏระ และราชวงศ์ปาละแห่งรัฐพิหารและเบงกอล ราชวงศ์ทั้งสามนี้พยายามแย่งชิงความเป็นใหญ่ในอินเดียภาคเหนือ โดยการยกทัพไปยึดเมืองกาโนช (รัฐอุตตรประเทศ) ซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของพระเจ้าหรรษวรรณะมาแต่เดิม โดยราชวงศ์ทั้งสามพยายามประกาศตนเองว่าเป็นพระจักรพรรดิประดุจพระเจ้าหรรษวรรณะ

² Susan L. Hintington, *The Art of Ancient India : Buddhist Hindu Jain* (New York : Weather Hill, 1999), p. 389.

³ R.C. Marjundar, *Ancient India* (New Delhi : Motilal Banarsidass, 2003), pp. 236-283.

พระเจ้าธรรมปาละจึงทรงยกทัพเข้ายึดเมืองกาโนช แล้วทรงเรียกประชุมกษัตริย์อินเดียเหนือทั้งหมด เพื่อสถาปนาพระองค์เองเป็น “อัครปถสวามิน” พระจักรพรรดิแห่งอินเดียเหนือ จึงอาจกล่าวได้ว่าอาณาจักรปาละได้ถึงจุดสูงสุดในรัชกาลของพระองค์

พระเจ้าธรรมปาละทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาท และทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดและมหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาจำนวนมาก มหาวิทยาลัยที่ปหรปุระ วิกรมศิลา และนาลันทา อาจสร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์

รัชกาลถัดมา ได้แก่พระเจ้าเทวปาละ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 14) ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าธรรมปาละ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถเช่นเดียวกับพระราชบิดา ทรงขยายอำนาจของอาณาจักรปาละครอบคลุมรัฐอัครประเทศ อัสมัมและโอริสสา พระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาท และทรงอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาจำนวนมาก เช่นเดียวกับพระราชบิดา นอกจากนี้ยังปรากฏความสัมพันธ์กับชาวอินเดีย เนื่องจากปรากฏจารึกว่า พระเจ้าพลาทิตยแห่งราชวงศ์ไศเลนทร์ ทรงขออนุญาตสร้างวัดที่นาลันทา

พุทธศตวรรษที่ 14 ถือได้ว่าเป็นยุคที่เจริญสูงสุดทางการเมืองของอาณาจักรปาละ ภายใต้การนำของพระเจ้าธรรมปาละและเทวปาละ ทางด้านศิลปกรรมก็ปรากฏการสร้างวัดทางพุทธศาสนาจำนวนมาก และยังปรากฏหลักฐานการติดต่อกับชาวอินเดียด้วย อันแสดงให้เห็นว่า อาณาจักรปาละในพุทธศตวรรษที่ 14 นั้น เป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านศาสนาและศิลปกรรม และมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่อิทธิพลสู่เอเชียอาคเนย์

2.2. สมัยปาละตอนกลางระยะแรก (พุทธศตวรรษที่ 15)

ในพุทธศตวรรษที่ 15 นี้ มีกษัตริย์สำคัญ 2 พระองค์ คือพระเจ้านารายณปาละและพระเจ้าราชยปาละ พระเจ้านารายณปาละทรงครองราชย์ยาวนานที่สุด คือนานถึง 54 ปี ตลอดครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15 อย่างไรก็ตาม อำนาจของอาณาจักรปาละกลับเสื่อมลง ทำให้ราชวงศ์ปราชิตสามารถยึดครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของอินเดียเหนือไว้ได้ รวมถึงแคว้นมคธด้วย ด้วยเหตุนี้พระเจ้าราชยปาละ ซึ่งครองราชย์ในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 15 จึงพยายามกอบกู้แคว้นมคธให้กลับมาอยู่ในอาณาจักรปาละได้อีกครั้งหนึ่ง พุทธศตวรรษที่ 15 จึงถือเป็นยุคเสื่อมทางการเมืองของอาณาจักรปาละ

2.3. สมัยपालะตอนกลางระยะหลัง (พุทธศตวรรษที่ 16)

ในต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ปาละต้องเผชิญกับศัตรูใหม่คือราชวงศ์จันทละและราชวงศ์กาลาจิริตะวันออก ซึ่งสถาปนาขึ้นแทนที่ราชวงศ์ปราติหาร ในระยะนี้ อาณาจักรปาละได้ถึงจุดต่ำสุดทางการเมือง เนื่องจากเกิดการแตกออกเป็นอาณาจักรเล็กๆ จำนวนมาก

ในกลางพุทธศตวรรษที่ 16 กษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาที่สุดในสมัยपालะตอนกลาง คือพระเจ้ามहिपालะที่ 1⁴ ได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ฟื้นฟูจักรวรรดิปาละขึ้นมาใหม่ โดยการยกทัพรวบรวมอาณาจักรได้ทั้งหมด พระองค์ยังขยายอำนาจไปถึงสาร์นาถด้วยดังปรากฏจารึกของพระองค์ที่นั่น

ในรัชกาลนี้ พระเจ้าราเชนทรโจษะที่ 1 ทรงยกทัพขึ้นมาจากอินเดียใต้เพื่อมาตีอาณาจักรปาละ อย่างไรก็ตาม พระองค์ไม่ได้ยึดอาณาจักรปาละแต่อย่างใด แต่คงเป็นการแสดงแสนยานุภาพของจักรวรรดิโจษะ และเพื่อขนานน้ำจากแม่น้ำคงคาลงไปยังเมืองหลวงใหม่ของพระองค์

ทางด้านศิลปกรรม พระเจ้ามहिपालะที่ 1 ทรงโปรดให้สร้างศาสนสถานจำนวนมากที่สาร์นาถ พุทธคยา และนาลันทา ประติมากรรมपालะตอนกลางหลายองค์อาจกำหนดอายุได้ในระยะนี้ นอกจากนี้ การยกทัพเข้ายึดสาร์นาถ จึงอาจทำให้เกิดศิลปะปาละสกุลช่างสาร์นาถขึ้น

2.4. สมัยपालะตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 17)

ในต้นพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นรัชสมัยของพระเจ้าวิครหपालะที่ 3 รัชกาลนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มของศิลปะปาละตอนปลาย เนื่องจากพระพุทธรูปมีจารึกระบุถึงพระนามของพระองค์จำนวนมากจากกูร์กัหาร พระพุทธรูปเหล่านี้ล้วนแต่ทรงเทริดขนนกซึ่งเป็นลักษณะของपालะตอนปลาย

ในรัชกาลต่อมา เป็นเพียงรัชกาลสั้นๆ ที่อาณาจักรปาละถูกโจมตีจากอาณาจักรข้างเคียง รวมถึงเมืองขึ้นต่างๆ พยายามประกาศเอกราช อันแสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของความเสื่อมของอาณาจักรปาละอย่างแท้จริง

กษัตริย์องค์สุดท้ายที่มีพระปรีชาสามารถในการรบ คือพระเจ้ารามपालะ⁵ ซึ่งทรงครองราชย์ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 พระองค์ทรงรวบรวมอาณาเขตที่แตกแยกของปาละได้ทั้งหมด จักรวรรดิปาละจึงปรากฏความยิ่งใหญ่เป็นครั้งสุดท้าย

ทางด้านศิลปกรรม รัชกาลนี้ถือว่าเป็นสมัยपालะตอนปลายอย่างแท้จริง ประติมากรรมบางชิ้นซึ่งระบุพระนามของพระองค์นั้น ล้วนแต่แสดงลักษณะของศิลปะปาละตอนปลาย

⁴ R.C. Marjundar, *op.cit.*, p. 317.

⁵ R.C. Marjundar, *op.cit.*, p. 319.

ในปลายพุทธศตวรรษที่ 17 เมื่อสิ้นพระเจ้ารามपालแล้ว จักรวรรดิपालะถึงจุดที่อ่อนแอ และแตกแยก ในขณะเดียวกันราชวงศ์ใหม่ คือ ราชวงศ์เสนะ ซึ่งนำโดยพระเจ้าวิชัยเสนะ ได้ประกาศเอกราช

อาจถือได้ว่า พระเจ้ามณฑปาละ ซึ่งครองราชย์ในปลายพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ เนื่องจากต้องทรงรบกับราชวงศ์คหทวาละแห่งอุดรประเทศ และราชวงศ์เสนะแห่งเบงกอล ภายหลังการสวรรคตของพระเจ้ามณฑปาละ อาณาจักรपालะจึงล่มสลายลง

3. ภาพรวมเกี่ยวกับการติดต่อสัมพันธ์ระหว่าง पालะกับเอเชียอาคเนย์

เนื่องจากตั้งอยู่ทางตะวันออกของอินเดีย อาณาจักรपालะจึงตั้งอยู่ใกล้กับเอเชียอาคเนย์มากที่สุด ทำให้อิทธิพลทางด้านศาสนาและศิลปกรรมของपालะนั้น สามารถเข้าสู่เอเชียอาคเนย์ได้โดยทางบก ผ่านทางพม่า ในขณะเดียวกัน การที่อาณาจักรपालะมีอาณาเขตติดชายฝั่งทะเล ยังทำให้สามารถติดต่อกับเอเชียอาคเนย์โดยทางทะเลได้ด้วย

ด้วยข้อได้เปรียบทางด้านที่ตั้งนี้ จึงทำให้पालะเป็นอาณาจักรที่มีอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมต่อเอเชียอาคเนย์มากที่สุด เนื่องจากสามารถติดต่อกับเอเชียอาคเนย์ได้ทั้งทางบก และทางทะเล แตกต่างไปจากอาณาจักรอื่นๆ ในอินเดีย เช่น อาณาจักรปัลลวะ-โจฬะ ที่สามารถติดต่อกับเอเชียอาคเนย์ได้ทางทะเลเท่านั้น

และเนื่องด้วยอาณาจักรपालะมีอายุยืนยาวถึง 400 ปี คือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14-17 จึงทำให้อาณาจักรต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ ติดต่อกับपालะในระยะเวลาที่แตกต่างกันด้วย เช่น อาณาจักรชวาภาคกลางและศรีวิชัยนั้น ติดต่อกับอาณาจักรपालะในสมัยपालะ “ตอนต้น” ในขณะที่อาณาจักรพุกามและอาณาจักรขอมสมัยบายูน กลับติดต่อกับอาณาจักรपालะในสมัยपालะ “ตอนปลาย”

- **อาณาจักรชวาภาคกลางและศรีวิชัย** จากหลักฐานด้านเอกสารและศิลปกรรม พบว่าอาณาจักรชวาภาคกลางและศรีวิชัยติดต่อกับรัฐพิหารและเบงกอลตั้งแต่สมัยก่อนการสถาปนาราชวงศ์ปาละจนถึงสมัยปาละ “ตอนต้น”

บันทึกของหลวงจีนอี้จิงในพุทธศตวรรษที่ 13 กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา ระหว่างอินเดียตะวันออกกับคาบสมุทรมหาคไต้ของประเทศไทย⁶ ส่วนจารึกซึ่งค้นพบที่นาลันทานั้น กล่าวว่า ในรัชกาลพระเจ้าเทวาปาละ พระเจ้าพาลบุตรเทพ กษัตริย์แห่งสุวรรณทวีป (คือเกาะสุมาตรา) ได้ขอพระราชานุญาตสร้างที่พำนักแก่พระภิกษุอินโดนีเซียที่มาศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา⁷

จากการศึกษาด้านศิลปกรรม พบว่า ศิลปะชวาภาคกลางรวมถึงศิลปะศรีวิชัย มีความสัมพันธ์อย่างมากกับศิลปะปาละตอนต้น ซึ่งรับกันดีกับหลักฐานเอกสาร

- **อาณาจักร (?) ทวารวดี** แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารมากนัก แต่การที่ศิลปะปาละตอนต้นถึงตอนกลางมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 14-16 ร่วมสมัยกับศิลปะทวารวดีตอนปลาย ด้วยเหตุนี้ศิลปะทวารวดีตอนปลายจึงเกี่ยวข้องกับศิลปะปาละ “ตอนต้น-ตอนกลาง” ที่มีอายุร่วมสมัยกัน ความสัมพันธ์นี้ยังอาจแสดงการติดต่อกันทางด้านศาสนาอีกด้วย

- **อาณาจักรศรีเกษตรและพุกาม** การที่ศิลปะปาละตอนต้นถึงตอนกลางซึ่งมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 14-16 อันร่วมสมัยกับศิลปะศรีเกษตรตอนปลาย ศิลปะศรีเกษตร “ตอนปลาย” จึงได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะปาละ “ตอนต้น” และ “ตอนกลาง” ที่มีอายุร่วมสมัยกัน

ในสมัยพุกาม ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 นั้น สถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับศิลปะปาละตอนปลายอันมีอายุร่วมสมัยกัน ดังนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างช่างปาละตอนปลายกับช่างพุกามโดยทางบก

- **อาณาจักรขอมสมัยบายัน** ดังที่ทราบแล้วว่าพุทธศาสนamahayanaต้นตระกูลในอาณาจักรขอมนี้ ปรากฏหลักฐานมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 ดังเช่นปราสาทพิมาย⁸ ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ทรงทำให้พุทธศาสนamahayanaต้นตระกูลแพร่หลายอย่างยิ่งในอาณาจักรของพระองค์

⁶ Piriya Krairiksh, *Art in Peninsular Thailand Prior to Fourteenth Century A.D.* (Bangkok : Fine Art Department, n.d.), p. 25.

⁷ Debala Mitra, *Buddhist Monuments* (Calcutta : The Indian Press, 1980), p. 86.

⁸ Claude Jacque and Philippe Lafond, *The Khmer Empire : cities and Sanctuaries from the 5th to the 13th Century* (Bangkok : River Book, 2007), pp. 201-212.